

Læse- og skrivestøtte i informationssamfundet

Søren Aksel Sørensen

MikroVærkstedet

sas@mikrov.dk

Sammanfattning

I informationssamfundet skal alle kunne deltage i de skriftsproglige fællesskaber. Det gælder også de godt 15 %, der ifølge fire PISA-undersøgelser har manglende læsekompetence i Danmark, Norge og Sverige. Men det kan lade sig gøre at kompensere for dette handicap med læse- og skrivestøtte. I artiklen redegøres for muligheder og forudsætninger.

Manglende funktionel læsekompetence

I efteråret 2010 offentliggjordes resultatet af PISA 2009. Som ved de tre foregående undersøgelser viste det sig, at der i OECD-området er ca. 19 % af de 15-årige, der har manglende funktionelle læsekompetencer. I Sverige drejer det sig om 18 %, i Norge 15 % og i Danmark 15 % af de unge, der læser så dårligt, at de har store vanskeligheder med at klare de krav, som informationssamfundet stiller til sine borgere i forhold til uddannelse, håndtering af jobs samt til det almindelige liv som medborger.

Det er ikke første gang, at det viser sig, at der er omkring 1/6 af de 15-årige, der læser så dårligt. PISA-undersøgelserne i 2000, 2003 og 2006 viste de samme tendenser, og man kan forsigtigt konkludere, at den hjælp, som denne gruppe af elever og siden medborgere får i skole og samfund, ikke er tilstrækkelig. De traditionelle undervisningsformer og -midler har kun haft en begrænset effekt, og derfor må øjnene rettes mod andre muligheder for at inkludere de dårlige læsere i det samfund, hvor læse- og skrivekompetence er blevet forudsætningen for deltagelse i samfundslivet. At det har udviklet sig sådan skyldes, at de arbejdsområder, der tidligere blev besat af personer uden reel læsekompetence, er ved at forsvinde fra de nordiske lande. Således regner man med, at de senere års økonomiske krise i Danmark har kostet 150.000 arbejdspladser, hvoraf langt de fleste kommer fra produktionsvirksomheder med ufaglært arbejdskraft – altså fjernes de arbejdspladser, hvor personer uden funktionel læsekompetence har jobmuligheder.

I denne artikel vil jeg vise, hvordan læse- og skrivestøtte på computer kan hjælpe personer med læse- og skrivevanskeligheder. Jeg vil først beskrive, hvordan et konkret produkt, CD-ORD, virker og bruges i skolen og blandt voksne brugere. Jeg vil belyse de tekstmuligheder, der allerede findes på nettet (i Danmark), men også oprulle en ønskeseddel til involverede parter, der kan sikre, at langt flere end tilfældet er i dag (uddannelsesmålet er i Danmark, at 95 % af en årgang skal have en uddannelse) kan indgå i det skriftsproglige fællesskab.

Læse og skrive i informationssamfundet

I dag er computeren ved at være så udbredt, at man på mange skoler bruger pc'en i begynderundervisningen i læsning og skrivning. Skolerne køber stadig flere hurtige og driftssikre computere, og mange steder har eleverne deres egne bærbare computere med i skolen, mod at de får stillet et aflåseligt skab til rådighed.

Det betyder, at man som lærer mere og mere kan regne med, at der er en pc til rådighed for alle elever – når som helst og hvor som helst i skoletiden. Mange skoler har derfor indført at bruge skrive- og læsestøtte fra skolebegyndelsen, og alle elever begynder deres første læsning og skrivning på computeren. I den første læseindlæring får eleverne således støtte ved CD-ORDs forskellige strategivalg. Læreren kan vælge at støtte børnene på forskellig måde afhængig af deres læseniveau.

En elev begynder sin læseindlæring med først at få hele teksten læst op, hvorefter han 'læser' teksten selv og får læst ord op efter ønske. For ham drejer det sig om at opdage skriftsproget, at opnå læseglæde og legelæse samtidig med at ordene highlightes og oplæses. Lyderingsstrategier begynder han først med, når han tager det 'grammatiske bad' (Liberg 1993) – altså når han begynder at forbinde grafem med fonem. En fase som der også gives elektronisk støtte til.

En anden elev får hjælp ved at vælge følgende strategivalg ved ord, som han har svært ved at afkode: Først læses sætningen, derpå hvert enkelt ord. Hastigheden tilpasses elevens afkodningstempo. Disse strategivalg justeres løbende af lærer og elev, så eleven selv arbejder sig frem mod målet at kunne læse alderssvarende tekster uden hjælp. Og hjælp forstås som hjælp af andre personer og hjælp af CD-ORD.

I en 1. klasse i Ikast var det de elever, der havde haft lidt svært ved at få gang i læsningen, der først lærte at bruge CD-ORD. Siden fik de til opgave at lære klassens øvrige elever, hvordan de skulle bruge programmet. Læreren fortalte, at det var en stor oplevelse for de lidt svagere elever at skulle undervise de andre. Og nu bruger alle i klassen programmet, når de læser og skriver.

Når eleverne bliver sikre i deres afkodning og læser flydende, vil de givet opleve det som begrænsende at læse på skærmen. De vil læse rigtige bøger og har mere brug for at automatisere deres læsning uden for skærmen. For disse elever vil CD-ORD mere være et redskab, de bruger, når de skriver, men for en stor del af eleverne vil læsestøtte være et vigtigt redskab i deres fortsatte læseindlæring.

For de godt 15 % af eleverne, der i de danske, norske og svenske skoler ikke opnår tilstrækkelig sikker og hurtig læsning, kan en elektronisk læsestøtte være det redskab, der giver dem adgang til skolens faglige tekster og siden informationssamfundets uddannelser, jobmuligheder samt fritids- og samfundsliv. Altså læse alt med støtte på skærmen gennem hele livet.

Men også skrivning med korrekt ordvalg og stavemåde, er et blivende tema for mange elever og borgere. En lærer oplevede i 4. klasse en elev skrive: *Hestene løb rundt i manegen*. Læreren bemærkede over for eleven den korrekte stavemåde af det svære ord *manegen*, hvortil eleven svarede: *Jamen jeg slog bare lige CD-ORD til*. Denne elev var ellers holdt op med at bruge CD-ORD læse- og skrivestøttefunktion. Først droppede hun læsestøtten, og gradvist holdt hun op med at bruge skrivestøtten, men da det kneb (ordbogen og stavekontrol gav intet svar) slog hun bare skrivestøtten til igen og havde let ved at finde den korrekte stavemåde i ordforslagene (*manege*).

Så nemt går det ikke for alle: derfor vil elever med skrivevanskeligheder blive ved at hente støtte i CD-ORDs skrivestøtte med ordforslag, der passer i sammenhængen og anviser stavemåder, der er korrekte og tilpasset de ortografiske vanskeligheder, som elever har, og som støtten er indstillet efter.

Et godt eksempel er Hans Kloster, der har skrevet om sig selv og sine massive skrivevanskeligheder i teksten *Jeg en sniger*. En sniger er en person, der lærer at gemme sig og aldrig påtager sig opgaver, der indebærer skriftlighed. Man siger nej tak til jobs, opgaver i foreninger og til offentlig debat, fordi man ved, at man har svært ved at skrive korrekt. Og ikke fordi man ikke har noget på hjerte, noget at sige. Hans Kloster fortæller, at han med skrivestøtte fik mod på livet igen. Den usikre person blev sikker, da han med et enkelt redskab oplevede, at alle de vanskeligheder, han havde båret på gennem hele livet, (skolen oplevedes som et helvede af usikkerhed og mangel på selvtillid) pludselig forsvandt. Og i dag er Hans Kloster produktionsleder og skriver meget i mange sammenhænge – fordi han har noget at fortælle og har fået et hjælpemiddel.

Jeg en sniger (af Hans Kloster)

Som 34 årig fik jeg for første gang muligheden for at kunne skrive, det har jeg ikke haft før. Min hjerne kan ikke lære at stave, det vil bare ikke blive hængende - kunne jeg da bare få den byttet. Jeg har hidtil levet som "Sniger". Vi er mange og vi ligner alle andre, men de fleste "normale" ved ikke, at vi eksisterer. Hvis man passer på, kan man leve rimelig normalt uden at blive afsløret som "Sniger". Der er dog ting, du skal sørge for! Det vigtigste er at finde en livsledsager, der er bogligt begavet. Vedkommende kan ordne alt fra kommunen, fagforeningen, børnehaven, – kan følge med på paskontoret, i banken, på skattekontoret, osv. osv. Derudover skal du sørge for ikke at blande dig, – ikke stikke snuden frem, ikke komme i en situation hvor du pludselig er alene, og der er ingen vej uden om. Det kan dog ikke helt undgås. Er der et sygt barn, som pludselig skal til lægen, så må

du krybe til korset, men med mange års træning, og en god del frækhed, kommer man langt.

Statistisk er der én – to ordblinde i hver klasse, eller 7–8 % af alle elever. Få af dem er meget ordblinde og så hårdt ramt, at de skiller sig meget ud, har svært ved at klare hverdagen, fordi de ikke kan læse vejskilte, ikke læse deres post, osv. De er nødsaget til at bede om hjælp for at kunne overleve. Det er dem ”systemet” regner som de ordblinde, det er dem, de har kontakt med. De resterende bliver - efter de går ud af skolen – til ”Snigere”. Vi KAN jo klare os, og vi tænker ”nu er det endelig slut, ikke flere diktater, ikke flere stile, her i den virkelige verden er jeg ikke SÅ anderledes, bare jeg passer på”. Så det at skulle tilbage på pinebænken er for de allerfleste totalt utænkeligt.

Mit lille mirakel skete, da vi fik pc'er. Ja stavekontrollen var slet ikke nok, for den kræver, at man kan skelne mellem mange nuancer i ordene, men så fandt jeg et program kaldet IRIS ORDBANK. Efter 10 minutter fandt jeg ud af ”JEG KAN GODT SKRIVE, JEG KAN BARE IKKE STAVE”. Det vidste jeg ikke før. I skolen blev der sagt ”bare skriv.” MEN DET VAR JO DET, JEG IKKE KUNNE!! DET JEG FIK SKREVET, VAR IKKE DET, JEG GERNE VILLE SIGE, LANGT FRA, DET VAR DE ORD, JEG KUNNE STAVE!! Det var ikke nok, hvis jeg ville andet end at bruge mine hænder, det indså jeg som tolvårig. Mit liv er godt, men siden jeg fandt ud af, jeg kan skrive, har jeg tænkt meget på, hvordan det var blevet, hvis jeg havde vidst det, da jeg gik i skole, - havde jeg så været håndværker i dag?

Er det ikke alment anerkendt, at ordblinde bare ikke kan lære at skrive som andre? De kan hjælpes meget, men de kommer ikke til at kunne skrive som andre, uanset hvor meget undervisning de får. Hvad får man ud af det? ”Snigere” som mig, måske?

Hvis et barn har ét ben, der er længere end det andet og går dårligt, er der ingen, der kunne finde at sige: ”Du skal bare gå, så bliver det bedre”, nej man laver en protese eller en operation, som KOMPENSERER for handicappet.

Tilsvarende, hvis et barn er ordblind, bør man så ikke ligeledes sige: ”Du kan måske ikke lære at stave som andre, vi vil lære dig mest muligt, og tilbyde et hjælpemiddel, der gør, at du kan skrive, selv om du ikke kan stave. Hvad du vil i livet, må du selv om, men du har valget”. Så er det ikke et handicap længere!

Er det ikke på tide at skubbe teorierne om hvorfor og hvordan lidt i baggrunden og erkende, at der er en masse børn, som ikke kan lære at skrive som andre og så tilbyde de hjælpemidler, der vil ligestille dem med kammeraterne? Jeg tror, at hjælpemidler, som f.eks. en ”lomme-skriver”, ikke findes i dag, fordi undervisere ikke kender/anerkender teorier om kompensation. Rent teknisk er det intet problem at lave!

Jeg har selv to børn, der statistisk set har 50 % risiko for at blive ordblinde. Skal de have muligheden for selv at bestemme, hvad de vil, eller skal et evt. handicap være afgørende for, hvad de skal lave hele livet?

Hans Kloster ”Ex -sniger”

Thisted

Hans Kloster skulle blive 34 år, før han fandt ud, at der var elektronisk mulighed for at få hjælp til de massive staveproblemer, der gjorde hans skolegang til et helvede, fik ham til at tvivle på egne evner og aldrig bringe sig i situationer, hvor han kunne risikere at blive bedt om at skrive noget. Som han selv udtrykker det, blev han en sniger. Det gode ved Hans'

eksempel er, at han i en alder af 34 år får skrivestøtte, der giver ham den skrivelyst og det skrivemod, som han altid har savnet. Det tragiske er, at der skulle gå så lang tid, og at der i skolen og samfundet som helhed i dag er omkring 15 %, der kunne hjælpes, så både de selv og samfundet fik glæde af, at de lærte at bruge de elektroniske læse- og skriveprogrammer, der kompenserer for de læse- og skrivevanskeligheder, som får de fleste til at agere 'snigere'.

Siden Hans Kloster skrev dette, er der sket en stor udvikling af læse-skrive-støttende programmer, så det fx er muligt at gøre læse-skrive-støtten fleksibel og tilpasse den til den enkelte brugers behov.

Mange elever har oplevet det at skulle begynde at bruge CD-ORD, når de i 3.-4. klasse stadigvæk har haft afkodningsproblemer, som ekskluderede dem. Men på de skoler, hvor alle elever begynder deres læse- og skriveudvikling med CD-ORD, har lærerne oplevet, at de elever, der bliver ved med at bruge læse- og skrivestøtten føler sig mere inkluderet i skolen. Alle har jo brugt det og bruger det – fx som skrivestøtte i ny og næ, som tilfældet var med pigen, der skulle skrive 'manege'.

Så visionen kunne være, at alle elever begynder med læse- og skrivestøtte og forlader den, når de har konsolideret og automatiseret de strategier, som CD-ORD støttede dem med. Men de elever, der fortsat har brug for støtten – og det er, som billedet tegner sig i dag, omkring 15 % af samtlige elever og borgere i Danmark, Norge og Sverige – bør blive ved med at læse og skrive med den støtte, som computeren kan give.

Tilgængelig

For at elever kan få læse- og skrivestøtte på computeren, er der tre forhold, der skal opfyldes:

1. Der skal være en computer til rådighed
2. Der skal på computeren være installeret et læse- og skrivestøtteprogram som fx CD-ORD
3. Der skal være tekster at læse på computeren.

De to første forhold er allerede omtalt. Med hensyn til teksttilgængelighed er der i Danmark flere begynderlæseprogrammer med flere hundrede tekster, som elever og lærere kan vælge mellem. Mange af disse titler er lagt ind i elektroniske biblioteker, som læreren – i samarbejde med eleven – kan lægge ind i elevens elektroniske skoletaske. Og når eleven begynder at læse en bog, støttes han med de strategier, som læreren har indstillet til netop denne læser. Det er en afgørende hjælp for eleven og en stor støttepædagog for læreren.

Når eleverne skal læse for at lære, altså bruge læsningen til at tilegne sig nyt stof i skolens mange fag, har de flere muligheder, hvis de tilhører de 15 %, der har brug for læsestøtte. Mange forlag lægger i dag deres bogtitler ind på hjemmesider, hvor man kan møde lærebogen i pdf-filer, som fx kan oplæses med CD-ORD. (fx www.syntetisktale.dk fra det største danske forlag Gyldendal). Men er bogen ikke tilgængelig på nettet, kan man skanne den ind og få den læst op. Der er dog visse begrænsninger her, idet ophavsretslovens § 17 kun giver tilladelse til indskanning af tekster til "...mennesker der på grund af handicap er ude af stand til at læse trykt tekst", hvilket bl.a. omfatter ordblinde og andre med massive læsevanskeligheder. Der bør dog ikke være disse begrænsninger: alle, der har brug for at læse tekster digitalt, bør have lov til dette.

Men også uden for skoleverdenen er man opmærksom på personer med læsevanskeligheder og kan give støtte på forskellig måde. Der er fx vedtaget en lov i Folketinget, der giver personer med læsevanskeligheder lov til at omsætte tekster fra et medie til et andet (fx skanne tekster fra bøger ind på skærm). I kølvandet heraf er der oprettet et netbibliotek, E17,

der har til formål at skabe ét fælles netbibliotek til alle med et læsehandicap, hvor det er nemt for alle at finde, hente og opleve litteratur. E17 giver adgang til alle de danske bibliotekers samlinger af tilgængelig litteratur. Her kan man også bestille og downloade aviser og dagblade, eller få dem læst højt direkte på siden af netbibliotekets onlineafspiller. Derudover tilbyder E17 inspiration til læsning og beskrivelser af de forskellige slags e-bøger, lydbøger og hjælpemidler.

Hvad mangler?

De 15–18 %, der i Danmark, Norge og Sverige har store læsevanskeligheder skal hjælpes ind i det skriftsproglige fællesskab. For at det kan lade sig gøre, skal de have en computer til rådighed, når de begynder at læse og skrive – meget gerne i førskolealderen, men senest, når de begynder deres læse- og skriveindlæring i skolen. Der skal være læse- og skrivestøtteprogrammer som CD-ORD til deres rådighed¹, ligesom der skal være tekster at læse.

Og så må oplæsningsprogrammerne meget gerne videreudvikles, så de foruden at støtte afkodningen (speciel hjælp til dyslektikere) også i mere udpræget grad udvikler støtte til elever med mere generelle læsevanskeligheder. Det kan være med ordforklaring og læseforståelsesstrategier, der støtter hukommelsen, overvågningen af egen læsning (tjekker om man som læser nu også forstod, hvad man læste) og forståelsen af tekstens opbygning og indhold.

Referenceliste

Elbro, C. (2007). *Læsevanskeligheder*. Gyldendal.

Liberg, C. (1993). *Hur barn lär sig läsa och skriva*. Lund. Studentlitteratur.

PISA (2009). www.oecd.org/edu/pisa/2009.

¹ Hvordan du bruger CD-ORD, kan du lese mer om på: www.mikrov.dk/Produkter/L%C3%A6se--og-skrivest%C3%B8tte/CD-ORD-7.aspx